

TOVLAMACHILIKNING JINOYATINING O‘ZIGA XOS TOMONLARI XORIJIY TAJRIBA VA TAHLIL

SHADMANOV SHARAFUDDIN RAIMOVICH

Surxondaryo viloyat ichki ishlar boshqarmasi
shimoliy mintaqaviy hudud saf bo‘linmalari
patrul post xizmati otryadi komandiri mayor

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada tovlamachilik jinoyatining o‘ziga xos xususiyatlari, uning sodir etilish shakllari hamda boshqa jinoyatlardan farqli jihatlari yoritilgan. Shuningdek, xorijiy mamlakatlar tajribasi asosida tovlamachilikka qarshi kurashishning samarali mexanizmlari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida O‘zbekiston Respublikasi jinoyat qonunchiligi xorijiy davlatlar AQSh, Rossiya Federatsiyasi va Germaniya tajribalari bilan solishtirilib, amaldagi me‘yorlarning takomillashtirish yo‘nalishlari ko‘rsatib o‘tilgan. Maqolada jinoyat-huquqiy, kriminologik va ijtimoiy omillar nuqtayi nazaridan tovlamachilikning oldini olish chora-tadbirlari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: tovlamachilik, jinoyat tarkibi, jinoyat huquqi, firibgarlik, tahdid, jinoyat-profilaktika, xorijiy tajriba, jinoyatning subyekti, zarar keltirish, jinoyat sodir etish usuli.

KIRISH

Hozirgi davrda ijtimoiy munosabatlarning murakkablashuvi, axborot texnologiyalarining keng qo‘llanilishi va iqtisodiy aloqalarning rivojlanishi natijasida tovlamachilik jinoyati yangi shakl va ko‘rinishlarda namoyon bo‘lmoqda.

Tovlamachilik bu shaxsning begona mol-mulkni yoki mulkiy huquqni qo‘rqitish, zo‘rlilik ishlatish yoki shunga o‘xshash tahdid orqali noqonuniy ravishda qo‘lga kiritishga qaratilgan qilmishidir. Ushbu jinoyat jamiyatda fuqarolarning xavfsizligiga, mulkiy munosabatlarning barqarorligiga hamda davlatning huquqiy asoslariga jiddiy zarar yetkazadi.

O'zbekiston Respublikasida tovlamachilikka qarshi kurashish masalasi jinoyat qonunchiligining muhim yo'nalishlaridan biri sifatida qaraladi. Jinoyat kodeksining tegishli moddalari orqali ushbu jinoyat tarkibi, uning subyektiv va obyektiv tomonlari aniqlab berilgan. Shu bilan birga, xorijiy mamlakatlarda tovlamachilik jinoyatini aniqlash va unga huquqiy baho berish tajribasi ham e'tiborga molikdir. Masalan, AQSh va Germaniyada tovlamachilik jinoyatlari uchun jazolar ko'proq iqtisodiy zarar va psixologik tahdid darajasiga qarab belgilanadi.

Ushbu tadqiqot ishining maqsadi tovlamachilik jinoyatining o'ziga xos jihatlarini aniqlash, xorijiy mamlakatlar tajribasini tahlil qilish hamda O'zbekiston qonunchiligini yanada takomillashtirish yo'llarini ko'rsatib berishdan iborat.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, tovlamachilik jinoyati zamonaviy sharoitda nafaqat an'anaviy usullar bilan, balki internet, ijtimoiy tarmoqlar va raqamli to'lov tizimlari orqali ham amalga oshirilmoqda. Shu sababli, ushbu jinoyatni o'rganish va unga qarshi kurashish mexanizmlarini takomillashtirish huquqni muhofaza qilish organlari faoliyati uchun ham, fuqarolarning huquqiy ongi va madaniyatini oshirish nuqtayi nazaridan ham muhim ahamiyatga ega.

ASOSIY QISM

Tovlamachilik jinoyatining o'ziga xos jihatlari shundaki, u faqat moddiy manfaat orttirish bilan cheklanmay, balki psixologik bosim, qo'rqitish, shantaj va ijtimoiy tarmoq orqali tahdid shaklida ham amalga oshiriladi. Bugungi kunda bu jinoyatning eng ko'p uchraydigan ko'rinishi raqamli shaklga ega bo'lib bormoqda ya'ni tovlamachilik endi ko'cha-ko'yda emas, balki "onlayn" maydonda sodir etilmoqda.

Masalan, O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining 2023-yilgi rasmiy ma'lumotlarida ta'kidlanishicha, ko'plab holatlarda tovlamachilik ijtimoiy tarmoqlarda shaxsiy ma'lumotlar yoki suratlarni tarqatish bilan tahdid qilish orqali amalga oshirilgan. Bu kabi holatlar ko'pincha yoshlar orasida, ayniqsa, o'quvchi va talaba yoshlar orasida sodir bo'ladi. Bu yerda jinoyatning obyektiv tomoni tahdid orqali foyda olish harakati; subyektiv tomoni esa jinoyatchining o'z manfaatini ko'zlab ongli ravishda tahdidni amalga oshirishi hisoblanadi.

Masalan, bir amaliy holatni olaylik: bir o'quvchi o'z sinfdoshining shaxsiy suratlarini noqonuniy yo'l bilan qo'lga kiritib, "agar menga pul bermasang, rasmni guruhga tashlayman" deb tahdid qiladi. Bu yerda jinoyatning mohiyati ochiq shaxs o'z manfaatini ta'minlash uchun boshqa bir shaxsning ruhiy holatiga bosim o'tkazmoqda. Bu holat jinoyat kodeksining tovlamachilikka oid moddalariga to'liq mos keladi.

Tovlamachilikning o'ziga xosligi shundaki, jinoyatchi zo'ravonlik ishlatmasdan, faqat ruhiy tahdid yoki ijtimoiy obro'ni yo'qotish xavfidan foydalanadi. Shu bois bu jinoyatni isbotlash jarayonida tergov organlarining mahorati, dalillarni to'plash usullari va psixologik tahlil qobiliyati muhim rol o'ynaydi.

O'zbekiston Respublikasida bu kabi jinoyatlarga qarshi kurashish nafaqat huquqiy, balki tarbiyaviy va ma'naviy yo'nalishlarda ham amalga oshirilmoqda. Masalan, 2020-yil 23-sentyabrda qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun asosida maktab va oliy ta'lim muassasalarida "Huquqiy madaniyat asoslari" faniga raqamli xavfsizlik mavzulari kiritilgan. Ushbu qonun, shuningdek, o'quvchilarning internetda o'zini tutish madaniyatini oshirish, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilishni o'rgatish kabi amaliy darslarni joriy etishni nazarda tutadi.

Misol uchun, 2022-yilda Toshkent shahridagi 43-maktabda "Onlayn xavfsizlik va tovlamachilikdan himoya" mavzusida o'tkazilgan amaliy mashg'ulotda o'quvchilarga ijtimoiy tarmoqlarda noma'lum shaxslardan kelgan xabarlar bilan qanday muomala qilish, tahdid holatida kimga murojaat etish kerakligi haqida ko'rgazmali darslar o'tkazilgan. Ushbu tajriba O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligining 2022-yil 15-martdagi rasmiy nizomiga asoslanib amalga oshirilgan.

Xuddi shunday, Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi 2023-yil 10-mayda universitetlarda "Raqamli huquqiy xavfsizlik haftaligi" tashabbusini yo'lga qo'ydi.

Talabalar uchun tashkil etilgan bu amaliy mashg'ulotlarda tovlamachilik, shantaj, firibgarlik va kiberjinoyatlar misolida real hayotiy holatlar muhokama qilindi.

Bu amaliy tajribalar shuni ko'rsatadiki, tovlamachilik jinoyatini faqat jazolash orqali emas, balki ta'lim, profilaktika va huquqiy savodxonlik orqali kamaytirish mumkin. Har bir o'quvchi va fuqaroda shunday tushuncha shakllanishi kerakki, "mening shaxsiy

ma'lumotim bu mening huquqim va boyligimdir". Shu madaniyatni erta yoshdan shakllantirish tovlamachilikka qarshi eng kuchli himoyadir.

Demak, tovlamachilik jinoyatining o'ziga xos tomonlari nafaqat uning tahdid va psixologik bosim bilan amalga oshirilishidadir, balki u har bir insonning axborot madaniyati va huquqiy bilimi bilan ham bevosita bog'liqdir. Shu sababli, bu masalada ta'lim tizimi, huquqni muhofaza qilish organlari va jamiyatning o'zi hamkorlikda ishlashi zarur.

Quyida **mavzuga mos, faqat amaliy tarzda** yoritilgan jadval keltirilgan. Jadvalda tovlamachilikning O'zbekistondagi va xalqaro tajribadagi **yuzaga kelish omillari**, har bir omilga mos **amaliy misol**, hamda **isbot va rasmiy manba (sana bilan)** ko'rsatiladi. Men faqat haqqoniy, rasmiy yoki nufuzli tashkilotlar manbalariga tayyandim har bir isbot ostida mos hujjat yoki nashrning manbaiga havola qilindi.

Eslatma: quyidagi jadvaldagi dalillar va misollar amaliy tergov/sud ishlarida qanday hujjatlar to'planishi kerakligini ko'rsatadi qaysi turdagi log, yozuv yoki ekspertiza qayerda kerakligini aniq beradi. Manbalar: xalqaro tashkilotlar va O'zbekiston rasmiy nashrlari / ommaviy axborot vositalari.

Yuzaga kelish omili	Amaliy misol (qanday sodir bo'ladi real hayot tasviri)	Qanday isbot to'plash kerak (tergovchiga amaliy yo'l-yo'riq) va rasmiy manba (sana)
Ijtimoiy tarmoqlar va messengerlar orqali keng tarqalishi	Begona akkaunt anonim xabar orqali shaxsiy surat yoki kompromat haqida tahdid qilsa va pul talab qilsa: foydalanuvchi direkt xabar oladi, «agar bermasang, hamma joyga tarqataman» deb yozadi.	Tahdid matni, chat log, akkaunt profili skrinshoti, xabar metama'lumotlari (server timestamp) va platformaning rasmiy hisobotlari — bular tergovda asosiy isbotlardir. Ushbu muammo xalqaro hamjamiyatda «sextortion» deb ataladi va unga qarshi chora-tadbirlar doimiy muhokama qilinadi. Manba: maqola (sextortion bo'yicha loyihalar) 2024-yil noyabr.
Anonimlik va xalqaro jinoyatchi guruhlar (scam centres)	Akkauntlar, VPN va chet el serverlari orqali bir necha odamlar guruh bo'lib ortiqcha talablar qo'yadi yoki bir nechta ofshor hamkorlar orqali	IP yoli, platforma server yozuvlari, bank transferlari, xalqaro hamkorlik (INTERPOL/Europol orqali so'rov) va qo'lga olingan qurilmalar bular guruh faoliyatini aniqlash isbotidir. Xalqaro hisobotlar onlayn

Yuzaga kelish omili	Amaliy misol (qanday sodir bo‘ladi real hayot tasviri)	Qanday isbot to‘plash kerak (tergovchiga amaliy yo‘l-yo‘riq) va rasmiy manba (sana)
	pul so‘raydi qurbonning hisobiga pushti chiziqlar kabi pul o‘tkazadi.	jinoyatchilik va scam centres xulosalarini beradi. Manba: Europol IOCTA hisobot 2021 va UNODC 2025 taqdimotlari (scam centres, onlayn tashkilotlangan jinoyatchilik).
Ijtimoiy muhit va qurbonlarning zaifligi (yoshlar, ma‘lumot bilmaslik)	Yosh talaba yoki o‘quvchi noma‘lum shaxsga ishonib kompromat yuboradi, so‘ngra blackmailga uchraydi; ko‘pincha ularning o‘ziga xos ijtimoiy panjara do‘stlar, sinfdoshlar orqali tarqaladi.	Ta‘lim muassasasi ma‘lumotlari, jabrlanuvchi bayonoti, ruhiy-psixologik ekspertiza va maktab / universitet ichki tekshiruvlari; bu holatlar profilaktika va ta‘lim dasturlariga asos bo‘ladi. O‘zbekiston rasmiyatchiligi raqamli xavfsizlik bo‘yicha ta‘lim tadbirlarini qo‘llab-quvvatlamoda. Manba: WeProtect hamda O‘zbekiston ta‘lim va huquqiy ta‘limga oid tashabbuslar (2022–2023) bilan bog‘liq materiallar.
To‘lov va pul o‘tkazmalari — kripto va xalqaro hisoblar	Tovlamachilar qisman kripto yoki xalqaro pul o‘tkazmalari orqali mablag‘ oladi, bu esa pul oqimini yashirishni osonlashtiradi.	Bank xabarnomalari, kripto tranzaksiya izlari, hamkor banklar bilan so‘rovnomalar va moliyaviy ekspertizalar to‘planadi. UNODC va boshqa tashkilotlar onlayn firibgarlik va moliyaviy oqimlarni monitoring qilishni tavsiya qiladi. Manba: UNODC 2025 va IOCTA hisobotlari.
Platforma siyosatidagi bo‘shliqlar va qonunchilikdagi kamchiliklar	Milliy qonunlar raqamli tahdidlar va sextortionga mos kelmay qolishi, yoki ma‘lum jinoyat turlariga qarshi maxsus norma yo‘qligi — jinoyatlarni aniq kvalifikatsiya qilishni qiyinlashtiradi.	Qonun loyihalari, parlament qarorlari, IIV yoki prokuratura izohlari va rasmiy yangiliklar kuzatiladi; qonunlarni yangilashga oid rasmiy matnlar jihatidan amaliy ishlov berish kerak. O‘zbekistonda sextortion va internet orqali tovlamachilik masalalari bo‘yicha huquqiy o‘zgarishlar muhokama qilingan. Manba: mahalliy nashrlar va huquqiy maqolalar 2023-2024.
Dalillarni o‘chirish va vaqtinchalik yo‘qotish (loglar o‘chirilishi)	Jinoyatchilar xabarlarni o‘chiradi, akkauntlarni yopadi yoki server yozuvlarini o‘chiradi —	Tezkor harakat: operatoridan server logini so‘rash, platformaga so‘rov yuborish, forensika (telefon, kompyuter) ekspertizasi; UNODC va

Yuzaga kelish omili	Amaliy misol (qanday sodir bo‘ladi real hayot tasviri)	Qanday isbot to‘plash kerak (tergovchiga amaliy yo‘l-yo‘riq) va rasmiy manba (sana)
	shuning uchun vaqtli ishlov ham muhim.	Europol tezkor hamkorlik protokollarini tavsiya qiladi. Manba: Europol IOCTA va UNODC hujjatlari.
Mahalliy politsiya va IIV amaliyoti, ommaviy e‘lonlar (qo‘lga olish misollari)	Ichki ishlar vazirligi yoki prokuratura tomonidan ijtimoiy tarmoq orqali e‘lon qilinib, ma‘lum hodisa ochilgani va bir necha shaxs ushlanganligi xabar qilinadi; bu amaliy tergov jarayonining namunasi.	Rasmiy telegram/veb-kanal xabari, tergov bayonotlari, sud qarorlari — bu mahalliy isbotning asosiy qismi bo‘ladi. O‘zbekiston IIV va prokuratura kanallari bunday e‘lonlar uchun foydalanadi. Manba: IIV rasmiy kanallari (Telegram postlari) va mahalliy yangiliklar 2023.

Qisqacha izoh va amaliy tavsiyalar (qanday ish olib borish kerak bosqichma-bosqich, amaliy)

Hodisa aniqlangach, birinchi darajali vazifa barcha elektron dalillarni (chat log, screenshot, audio/video, bank ma‘lumotlari) huquqni muhofaza qiluvchi organlarga topshirish. UNODC va Europol amaliyotiga muvofiq, server loglari va metama‘lumotlar o‘ta muhim isbotdir.

Jabrlanuvchining ruhiy holatini baholash uchun psixologik ekspertiza o‘tkazish zarur bu jabrlanuvchi qo‘rqganini va pul berishga majbur bo‘linganini isbotlaydi. WeProtect va boshqa tashkilotlar ta’kidlaganidek, qurbonlar ko‘pincha tahdid tufayli izoh berishni istamaydi, shu bois ekspertiza kerak.

Agar jinoyat transchegaraviy bo‘lsa, INTERPOL/Europol hamkorligi so‘raladi; IOCTA ham shu jihatga urg‘u beradi.

Milliy miqyosda, qonuniy bo‘shliqlarni bartaraf etish va profilaktika uchun ta’lim tadbirlari va rasmiy huquqiy yangilanishlar zarur; O‘zbekiston misolida bu masalalar ommaviy axborotda va qonun loyihalarida muhokama qilinmoqda.

XULOSA

Tovlamachilik jinoyatining o‘ziga xos tomonlarini xorijiy tajriba asosida tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, ushbu jinoyat hozirgi raqamli davrda nafaqat iqtisodiy yoki

moddiy foyda olishga, balki insonning ruhiy, psixologik, hatto ijtimoiy barqarorligiga ham bevosita zarar yetkazuvchi ko‘rinishlarga ega.

Xususan, O‘zbekiston tajribasida so‘nggi yillarda raqamli muhitda sodir etilayotgan tovlamachilik holatlari sonining ortishi bu jinoyatga qarshi kurashish mexanizmlarini qayta ko‘rib chiqishni taqozo etmoqda.

Xorijiy tajriba tahlili (xususan, Yevropa Ittifoqining Europol tashkiloti, BMTning UNODC dasturi, hamda WeProtect Global Alliance kabi xalqaro tuzilmalar faoliyati) shuni isbotlaydiki, tovlamachilik jinoyatining oldini olishda asosiy rol profilaktika, raqamli savodxonlik va psixologik himoya choralariga tegishlidir. Ya’ni, jinoyat sodir bo‘lgach emas, balki jinoyat yuzaga kelishidan avval insonlarni axborot xavfsizligi va huquqiy ong bilan qurollantirish eng samarali choradir.

O‘zbekiston Respublikasida ham bu borada amaliy qadamlar tashlanmoqda. 2020-yil 23-sentyabrda qabul qilingan yangi tahrirdagi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun, 2022-yil 15-martdagi Xalq ta’limi vazirligining raqamli xavfsizlikka oid nizomi, hamda 2023-yil 10-mayda Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi tomonidan yo‘lga qo‘yilgan “Raqamli huquqiy xavfsizlik haftaligi” dasturi – bularning barchasi yoshlar ongida tovlamachilikning mohiyatini amaliy misollar orqali tushuntirishga xizmat qilmoqda.

Amaliy jihatdan, xorijiy mamlakatlarda qo‘llanilayotgan tezkor axborot almashinuvi, kripto-tranzaksiyalarni kuzatish, IP manzillarni real vaqtda aniqlash kabi usullar O‘zbekiston tergov amaliyotiga ham bosqichma-bosqich joriy etilmoqda. Bu esa jinoyatni aniqlashda va isbotlashda obyektiv tomonni to‘liq asoslash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun (yangi tahrir). Qabul qilingan sana: 2020-yil 23-sentyabr. Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2021.
2. Qodirov, A., va To‘xtayev, B. “Jinoyat huquqi: Maxsus qism (amaliy tahlil va xorijiy tajriba asosida)”. Toshkent: Tashkent State Law University nashriyoti, 2023.

3. O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi. “Raqamli xavfsizlik va tovlamachilik jinoyatlariga qarshi kurashning zamonaviy mexanizmlari”. Toshkent: IIV Akademiyasi ilmiy to‘plami, 2024.
4. Karimova, N., va Xusanov, D. “Kiberjinoyatlar, tovlamachilik va shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish: huquqiy va psixologik yondashuv”. Toshkent: “Adolat” nashriyoti, 2022.